

GILAMLARDAGI NAQSH ORNAMENTLARINING RAMZIY MA'NOLARI

M.B.Xoliqova

N.B.Yusupova

P.S.Siddiqov

Toshkent To'qimachilik va yengil sanoat instituti

Annotatsiya: ushbu maqolada qo'l gilamlari ishlab chiqarish uchun yangi konstruksiyali gilam to'quv dastgohi xaqida so'z boradi. Dastgohni gilam to'qishga tayyorlash bosqichlari ketma-ketligi va gilam xarid qilishda shovqinni kamaytirish uchun qanday gilam mahsulotlarini tanlash qulayligi to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: gilam, to'quv dastgohi, shovqin, mahsulot, sifat.

Ming yillar davomida gilamlar insoniyat sivilizatsiyasining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Gilam naqshlarida butun xalqlarning urf-odatlarini, ularning tarixi, dinlari va umuman, dunyo haqidagi tasavvurlari mavjud.

Necha ming yilliklar davomida shakllanib, rivojlanib kelgan xalqimizning qadimiy madaniy merosimizni ilmiy o'rganib, ko'z qorachig'idek saqlash, kelajak avlodga asl holicha yetkazish, yoshlarni madaniy merosimizga muhabbat ruhida tarbiyalash doimiy davlat e'tiborida bo'lib kelgan. Ayniqsa bu borada milliy qadriyatlarimiz va urf-odatlarimiz bilan bog'liq milliy me'morchilik va xalq amaliy san'atining rivoji alohida ahamiyat kasb etadi. Tarix sahifalariga murojaat qilsak, rivojlangan va qudratli davlatlarda iqtisodiyot bilan birga, eng avvalo bunyodkorlik, shaxarsozlik va hunarmandchilik ishlari kamolotga yetganini guvohi bo'lamiz. Respublikada hunarmandchilikning rivojlanib borayotganligi, hunarmandlar tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning san'at asari darajasiga

ko'tarilishi, milliy hunarmandchilikni dunyo taniyotganligi O'zbekiston hukumatining hunarmandchilikka bo'lgan e'tibori va g'amxo'rlikdandir.

Milliy hunarmandchilik mahsulotlarimizga xorijliklar nega katta qiziqish bilan qarashini bilasizmi? Birinchidan, hunarmandlarimiz yaratgan mahsulotlar bejirim va tabiiy bo'lsa, ikkinchidan, to'liq qo'l mehnati bo'lgani bois. Qolaversa, mehr berib ishlangan buyumlar har qanday kishini o'ziga jalb etadi. Bugun xotin-qizlar o'rtasida kashtachilik, gilam to'qishga e'tibor katta. Gilam to'qish bilan oilaviy shug'ullanib, daromad olayotganlar ham yurtimizda ko'pchilikni tashkil etadi. Gilamning turlari ko'p. Ular ishlatilayotgan ipiga, to'qish usuliga qarab farqlanadi. Ipak, paxta, qo'y juni, tuya juni va boshqa xomashyolar qayta ishlanadi. Ip qilib yigiriladi va maxsus usulda rang beriladi. Keyin to'qiladi. Qo'l mehnatining bahosi yuqori turadi. Bizning milliy mahsulotimiz odatda xorij valyutasida narxlanadi. Boisi, asosiy xaridorlar xorijlik sayyohlar. Ipak gilamining bir kvadrat metri 500 dan 1000 AQSh dollarigacha qiymatda sotiladi. Ichki bozorni, asosan, portret usulida to'qilgan, o'zida turli manzaralarni aks ettirgan hunarmandchilik buyumlarimiz to'ldiradi.

Gilam eng haqiqiy etnik bezaklardan biridir. Hunarmandchilik naqshlari madaniy meros sifatida qaytdi. Uyingizni noyob va individual qilishning bir nechta etnik aksessuarlarni qo'shishdan ko'ra yaxshiroq usuli yo'q. Ular nafaqat xonani yanada rang-barang qiladi, balki ular tegishli bo'lgan madaniyatning yuqoriligini, tarixni qadrlash kayfiyatini ham etkazishadi.

Qadimdan gilamlar hayotdagi barcha muhim voqeliklarni o'zida mujassam etgan bo'lib, turli marosimlarni nishonlash uchun mo'ljallangan. Shu bilan gilamlarga tushirilgan naqshlar o'ziga yarasha ma'noga egadir.

Noyob naqshli klassik gilamlarning kelib chiqishi Yaqin Sharqdagi ko'chmanchi jamoalarga borib taqaladi. Keyingi asrlarda gilamdo'zlik san'ati turli madaniyatlar o'rtasida jadal rivojlanib, har biri o'ziga xos uslub va jo'shqinlikni keltirib chiqardi. Forsning nozik

ipaklaridan tortib, Shimoliy Afrika qabilalarining mustahkam junlarigacha, bu gilamlar jonli ranglar va murakkab naqshlar tilida ifodalangan xalqlarining hikoyalarini ifodalagan.

Anadolu mintaqasi (hozirgi Turkiya) gilamchilikning boy tarixiga salmoqli hissa qo'shmoqda. Turk gilamlari o'zining maxsus dizayni, o'ziga xos naqshlari va maxsus tugunlash texnikasi bilan xalqaro miqyosda tan olingan.

Ma'lumki, gilamchilikda bezak berish usullari gilam mahsulotlari klassifikatsiyasidan kelib chiqib turlicha bo'ladi. Umumiy to'qimalarni badiiy bezash usullarini quyidagi rasm orqali ta'rifini keltirishimiz mumkin. To'qima tuzilishiga ta'sir etuvchi omillar to'qima texnik o'lchamlarining biri yoki bir nechta (iplarning chiziqli zichliklari, teks; to'qimaning tanda va arqoq iplari bo'yicha zichligi, ip/dm.; to'qimaning sirt zichligi, gr/m²; to'qima qalinligi, mm.; o'rilish dasturi va boshqalar), xomashyo, o'zgarishi va bu o'zgarishlar to'qima iste'mol xususiyatini yaxshilashi yoki kamayishiga olib kelishi mumkin.

1-Rasm.Zamonaviy dizaynga ega bo'lgan gilam naqshi.

Naqshlarning ramziyligi va ma'nosiga keladigan bo'lsak, gilamni bezatgan dizayn usta o'z ijodi va tasavvuri ila sehrli san'at yarata olgan. Bugungi kunda gilam naqshlari asosan dizaynerlar tomonidan ishlab chiqiladi, ammo ko'p asrlar oldin paydo bo'lgan naqshlarning ramziyligi bugungi kungacha muvaffaqiyatli saqlanib qolgan. Bugungi kunda gilamga tushiriladigan naqsh ornamentlari belgilarining to'rtta guruhi mavjud.

Geometrik naqshlar. Nozik tusli geometriya uslubi, turkman gilam to'qish an'alarining "qirolichasi"dir. Gilamlarda bunday olmos shaklidagi geometrik shakllar "jel" deb ham ataladi. Bu hamma narsani ko'radigan ko'zni himoya qilishning ramzi. Turkman gilamlarining asosiy qatlamida 4,6,8 burchakli geometrik naqsh elementlari mavjud.

Eng ko'p tarqalgan element - sakkizburchak (fil izlarini eslatuvchi). Ramziy ma'noda sakkiz burchakni erkakning qat'iyatligini, kuchini, jasoratini, qat'iyatini, aql-zakovatini anglatadigan ramz sifatida foydalaniladi.

1-rasm. **Geometrik** naqsh elementlari.

Medalonlar. Bu ochiq ish chiziqlarining eng katta kontsentratsiyasi bilan ajralib turadigan kompozitsiyaning markaziy qismiga berilgan nom. Medalyonlar asosan sharq gilamlarida gilamning markazida o'z aksini topadi. Medalyon quyoshni anglatadi. Samoviy jismni shu tarzda tasvirlash odati bizga fors gilam to'qish qonuniyatlaridan kirib kelgan.

Boshqa fikrga ko'ra, bu element yomon ko'zdan himoya vazifasini bajaradigan hamma narsani ko'radigan ko'zni anglatadi. Hozirgi vaqtda bu belgi turk madaniyatida keng qo'llaniladi.

Hayvonot dunyosi. Hayvonlar va qushlar eng "gapiruvchi" ramzlarga tegishli, chunki ularning asosiy fazilatlari bizga ertaklardan yaxshi ma'lum (masalan, tulki - ayyorlik, boyqush - donolik, bo'ri - qo'rqmaslik). Klassik uslubdagi gilamlarda ular burgut yoki sher (qat'iyat, kuch, erkinlik), ot (ruh kuchi), tuya (qat'iyat) va xo'roz (qayta tug'ilish) tasvirlangan.

Gul naqshlari. Qoidaga ko'ra, bir-biri bilan oqilona bog'langan bezakli o'simliklar va gullar bizni jannatning go'zal bog'lariga yetaklaganday bo'ladi.. Bu yerdagi daraxtlar hayot manbai, katta lotus yoki anor gullari to'liq farovonlik va unumdorlik istagini ifodalaydi.

Zamonaviy dizaynga ta'siri. Ko'pincha klassik gilamlar nafaqat dekorning aksent komponenti, balki ichki buyumlar, mebel va makonni bezatish o'rtasidagi muvaffaqiyatli bog'lanish, uyg'unlik belgisidir.

Yorqin, naqshli gilamlar rang va uslubda har xil bo'lgan ichki tafsilotlarni tezda bir birlari bilan birlashtirishi mumkin. Bunday yorqin tusdagi gilamlar xonada qulaylikni yaratib, kayfiyatni ko'tarib, sho'x-shodonlik hissini o'rnatadi va hatto vizual ravishda kattalashtirishi yoki kamaytirishi mumkin.

Jahon dizaynerlarining fikriga ko'ra, gilam bu o'n yil davomida interyerning asosiy tendentsiyasi bo'lib qoladi. Barcha zamonaviy uslublar (zamonaviy, mamlakat, art deco, Provans va boshqalar) klassik gilamlar bilan uyg'unlashgan bo'lib, ularning dizayni o'simlik naqshlarini takrorlaydi.

Neoklassitsizm da klassik naqshli gilamlar nosimmetrik to'g'ri nisbatlarda zamonaviy talqinda mos keladigan qilib, yuqori sifatli tabiiy xomashyolardan tayyorlangan.

Klassik va bizga tanish bo'lgan gilamlardagi naqshlar butun dunyo xalqlarining tarixi va an'analarini o'zida mujassam etgan. Zamonaviy ichki dizaynga eng mos keladigan gilam mahsulotini tanlashda tasvirlangan belgilarning ma'nosini tushunish yordam beradi.

O‘zbek xalq ustalari qadimdan qo‘llab kelayotgan jamiki naqshlar borki, ulartabiatni va voqelikning shartli tasviri bo‘lishiga qaramasdan o‘ziga xos qonun–qoidalarga ega. Bu qonun–qoidalar tabiatning aynan o‘zidan stillashtirilgan tarzda olingan. Zamonaviy talqindagi bezak turlari gilam mahsulotlari ishlab chiqarishda keng miqyosda foydalanilmoqda. Bularni ichida sharqona va yevropacha stildagi naqsh ornamentlarini iste’molchilarimiz ishlab chiqaruvchilarni oldiga katta vazifalarni qo‘ymoqda. Gilam texnolog-dizaynerlari stilizatsiya orqali naqsh elementlarini o‘zaro biriktiradilar. Naqsh bo‘laklarining vazifalari va ravon chizilishiga e’tibor beriladi.

2-rasm. Neoklassitsizm naqsh elementlari.

Gilam texnolog-dizaynerlarining fantaziyalari, mavjud naqsh elementlarini ma’lum qonun-qoidalarga amal qilgan holda joylashtirishda ular ma’lum bilim va malakaga ega bo‘lishlari lozimligini taqozo etadi. Birgina “Bodom”, “Qalampir” nusxalari shaklidan naqqoshlik, zargarlik, gilamchilik, kashtachilik, zardo‘zik kabi xalq amaliy san’atida turli-tuman o‘ziga xos naqsh namunalarini yaratish mumkin. Kompozitsiya tuzish yullari va

ularning xomaki namunalarini tayyorlash amaliy san'at turlari uchun umumiydek ko'rinsada, aslida qo'llaniladigan xomashyosi, ijro pardozi turlari bilan farqlanadi.

3-rasm. Stilizatsiya orqali naqsh elementlarini o'zaro birikishi.

Dizaynerlik xalq-amaliy bezak san'atining bir turi gilamlarga badiiy bezak berib yanayam chiroyini oshirish masalasi qadimdan o'zbek madaniyatining muhim bo'lagi hisoblanadi. Ko'p asrlar mobaynida uning badiiy an'analari vujudga keldi. Naqshlarda san'atning boshqa hamma turlaridan farqli ravishda avlodlarning chambarchas bog'liqligini, an'analarning davomiyligini ko'rish mumkin. Gilamdo'zlik an'analari san'atning ana shu turini o'rganish metodlari sifatida ham bobodan otaga, otadan o'g'ilga o'tib kelgan. Anashu davomiylik tufayli naqsh san'ati hozirgacha saqlanib kelmoqda.

4-rasm. O'simlik motivi.

Naqshning eng yaxshi namunalari boy ijodiy fantaziya orqali birlashtirilgan shakllarning maqsadga muvofiqligi va go'zalligi bilan farqlanadi. Naqshdagi chizgilar uyini musiqadagi oxang singari, qo'shiq va ertak kabi "xalq hayotiy tajribasining katta umumlashmasidan" iborat bo'ladi. Badiiy gilamdo'zlik ranglarning uyg'unligida va o'ziga xos kompozitsiyalarda go'zallik yaratish san'atidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.B.Yusupova. Gilam mahsulotlari ishlab chiqarish texnologiyasi va badiiy bezash// T.,- Munis nashriyoti. 2024y.- 530 b.
2. P.S.Siddiqov, N.B.Yusupova, I.B.Raxmonov. «Xon atlas», «Adras» kabi milliy abrli to'qimalarning naqsh rapportini uskuna konstruksiyasiga bog'liqligi // Namangan muhandislik texnologiya instituti ilmiy texnika jurnali., ISSN 2181 – 8622, 2018y № 1, 54-59 bet.

3. K.YE. Razumeyev, N.B.Yusupova, D.T.Nazarova, S.SH.Tashpulatov, J.YE.Danadilov, Z.B. Ongarbayeva. Uluchsheniya kachestva kostyumnix xlopchatobumajnix tkaney v zavisimosti ot yeyo opornoy poverxnosti // Izvestiya vuzov. Texnologiya tekstilnoy promishlennosti. Ivanovo, 2019, № 5 (383). –S.85-88.
4. N.B.Yusupova., Nazarova D.T., Khamrayeva S.A., Valiyeva Z.F. Evaluation of the Structure the Costume Fabric over its Surface // International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology. ISSN: 2350-0328 Indiya, 2018, t. 6738-6742
5. Umarova M. O; Siddikov P. S., Yusupova N.B., Komilov A. K.uli. Structure of national avry hair tissue and specificity of its production // Academicia a n international multidisciplinary researchjournal (double blind refereed & peer reviewed journal). Issn: 2249-7137 vol. 11, issue 2, february 2021 impact factor: sjif 2021 = 7.492. R.